

Kunskapskonferensen **2025**

Civilsamhällets utrymme och villkor i en tid
av global demokratisk tillbakagång

KONFERENSRAPPORT

© Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) 2025
Uppdragsansvarig: Omar Nur

Kontaktuppgifter MUCF:
Telefon: 010-160 10 00
E-post: info@mucf.se
Webb: www.mucf.se

Innehållsförteckning

Förord	3
Sammanfattning	4
Inledning	5
Centrala teman från konferensen	5
Kortfattad presentation av seminarierna	7
Civilsamhällets demokratiska utrymme – en forskningsöversikt	7
Civilsamhälle och demokratisk tillbakagång	7
Inkludering och exkludering. Religiösa samfunds handlingsutrymme och villkor i det svenska samhället?	8
Stabila steg trots svårigheter – Uppföljning av ideella föreningars villkor 2024	8
Civilsamhällets demokratiska utrymme – en grundförutsättning för en levande demokrati	9
Inledning	9
Vad är civilsamhällets demokratiska handlingsutrymme?	10
Demokratisk tillbakagång genom krympande utrymme	11
Buyses tredelade modell.....	12
Det svenska fallet	12
Diskurs, etikettering och demokratikriterier	13
Varför frågan angår offentlig sektor	14
Slutsatser	14
Referenser	15
Autokratisering och civilsamhälle	17
Demokratis globala tillbakagång	17
Det krympande medborgerliga utrymmet	17
Teoretiska perspektiv på civilsamhället	18
Auktoritära strategier och civilsamhällets roll	19
Referenser	19
Inkludering och exkludering: Trossamfundens handlingsutrymme och villkor i det svenska samhället.....	21
Ökande och minskade utrymme parallellt	21
Förändringar och kontinuitet i synen på samfunden	22
Hot och hat: självcensur och begränsningar på grund av hotbild	24
Avslutande reflektioner	25
Referenser	26

Förord

Denna rapport bygger på MUCF:s årliga kunskapskonferens om det civila samhället, som genomfördes digitalt den 9 oktober 2025. Konferensen samlade deltagare från hela landet och från en bred variation av organisationer.

Kunskapskonferensen utgör ett centralt forum för att följa utvecklingen inom civilsamhällets område. Den riktar sig till tjänstepersoner, beslutsfattare och förtroendevalda inom både offentlig sektor och civilsamhället, med syfte att sprida kunskap och möjliggöra erfarenhetsutbyte mellan forskning, offentlig verksamhet och civilsamhällets aktörer.

Konferensen arrangeras av MUCF i samverkan med Vetenskapsrådet, Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) samt Ideell Arena.

Konferensens tema, **”Civilsamhällets utrymme och villkor i en tid av global demokratisk tillbakagång”**, belyste de utmaningar som uppstår när civilsamhällets roll som demokratins röstbärare och granskare påverkas av förändrade politiska styrmedel, regelverk och samhällsklimat. De forskare och experter som medverkade bidrog med aktuell kunskap och relevanta perspektiv på hur civilsamhällets organisationer kan fortsätta verka i och för ett öppet samhälle, samt vilket ansvar det offentliga har för att värna civilsamhällets handlingsutrymme.

Ett starkt civilsamhälle är en grund för demokratin, medan ett krympande utrymme riskerar att försvaga den. Att värna civilsamhällets handlingsutrymme är därför avgörande för ett öppet och inkluderande samhälle.

Rapporten sammanfattar de forskningsstudier som presenterades under konferensen. Varje forskare har tilldelats ett eget kapitel och ansvarar för innehållet i sitt bidrag.

Magnus Jägerskog,
generaldirektör MUCF

Sammanfattning

Rapporten ger en översikt av de insikter och perspektiv som framkom under Kunskapskonferensen 2025, där civilsamhällets utrymme och villkor diskuterades i ljuset av en global demokratisk tillbakagång. Genom föredrag, analyser och erfarenheter från forskning, offentlig sektor och civilsamhällets organisationer belystes hur förändrade samhällsförutsättningar påverkar civilsamhällets möjligheter att verka.

Ett återkommande tema var civilsamhällets betydelse för demokratin – både som röstbärare, granskare och som länk mellan individer, gemenskaper och offentliga institutioner. De medverkande betonade att organisationernas handlingsutrymme inte kan tas för givet. Det formas av politiska beslut, ekonomiska villkor och samhällsutvecklingen i stort. För att civilsamhället ska kunna fullgöra sina roller krävs långsiktiga förutsättningar, tydliga spelregler och en stabil infrastruktur för dialog och samverkan.

Rapporten visar att civilsamhällets utrymme ytterst är en fråga om demokrati. När relationerna mellan sektorerna präglas av tillit, respekt och ömsesidighet stärks också möjligheterna att möta komplexa samhällsutmaningar. I en tid präglad av global osäkerhet blir kunskap, samarbete och gemensamma läroprocesser centrala för att värna civilsamhällets fortsatta utveckling.

Genom exempel från både forskning och praktik framträder en bild av ett civilsamhälle som samtidigt provas och förnyas. Organisationer navigerar i spänningsfältet mellan engagemang och administrativa krav, mellan lokala behov och nationella regelverk. Konferensen visade att när offentliga aktörer och civilsamhällets organisationer möts i en konstruktiv dialog skapas förutsättningar för att stärka både delaktighet och demokratisk hållbarhet.

Sammanfattningsvis framhåller budskapen från konferensen att ett livskraftigt civilsamhälle bygger på ett aktivt samspel mellan människor, organisationer och offentliga institutioner. När denna samverkan fungerar väl utgör den en tydlig grundpelare för en vital och inkluderande demokrati.

Inledning

Rapporten riktar sig till alla som är intresserade av civilsamhällets utrymme och öka kunskapen om civilsamhällets förutsättningar, roll och mervärde, såväl forskare som praktiker, beslutsfattare och allmänhet. Rapporten är inte avsedd att vara en fullständig redogörelse för allt som presenterades under konferensen, utan sammanfattar snarare underlag för fortsatt lärande och dialog.

Ett öppet civilsamhälle är en grundpelare i en levande demokrati, och kunskap, respekt och samverkan är vägen framåt. Civilsamhällets framtida utrymme beror på förmågan till dialog, tillit och samarbete – både inom civilsamhället och mellan sektorer. I en föränderlig värld utmanas civilsamhällets utrymme och villkor på många håll, vilket gör det viktigare än någonsin att förstå och öka kunskapen om civilsamhällets förutsättningar, roll och mervärde.

För att civilsamhället ska kunna verka på ett effektivt och hållbart sätt krävs bland annat att det finns goda förutsättningar för civilsamhällets organisering, finansiering, deltagande och inflytande. Det krävs också att det finns en ömsesidig förståelse och respekt mellan civilsamhället och andra sektorer, såsom staten, kommun, region, näringslivet och akademien.

Under konferensen belystes en rad utmaningar där civilsamhället är centralt och det behövs rätt förutsättningar. Forskningsresultaten indikerar möjliga strategier för att förbättra dialogen och samverkan mellan civilsamhällets organisationer, myndigheter och andra aktörer. Genom att förstå och adressera dessa aspekter kan civilsamhället stärkas som en långsiktighet och pålitlig resurs för samhället i dess helhet.

– Som samhälle står vi inför en rad utmaningar där civilsamhället är centralt och behöver goda förutsättningar för att verka. MUCF har en nyckelroll som stöd för civilsamhället och för att stärka samverkan mellan det offentliga och det civila samhället. Den här konferensen är en viktig del i mötet mellan civilsamhället, det offentliga och akademien, för att skapa förståelse och dela erfarenheter, säger Jennie Bloom, chef avdelningen för kunskapsstöd, MUCF.

Centrala teman från konferensen

Vad innebär civilsamhällets utrymme?

Civilsamhällets utrymme handlar om de förutsättningar – både formella och informella – som påverkar möjligheterna för civilsamhällets organisationer att verka, påverka och bidra till samhällsutvecklingen. Det handlar om bland annat regelverk, finansiering, tillgång till dialog med beslutsfattare, men också om tillit, normer och socialt kapital. Ett brett civilsamhälle med starkt handlingsutrymme bidrar till att människor känner delaktighet och ansvar i samhällsutvecklingen. Det är också genom civilsamhället som många unga hittar sina första möjligheter till engagemang och påverkan.

Civilsamhällets utrymme är en grundläggande förutsättning för ett demokratiskt och inkluderande samhälle. Det handlar om de möjligheter, resurser och rättigheter som ideella organisationer, nätverk, trossamfund och andra former av medborgarengagemang har att verka självständigt och bidra till samhällsutvecklingen.

Internationellt har frågan om ”shrinking civic space” – ett krympande civilsamhällesutrymme – fått stor uppmärksamhet. I många länder begränsas möjligheterna till organisering och yttrandefrihet genom restriktiv lagstiftning, ekonomiska hinder eller hot mot aktivister.

I Sverige är civilsamhället en central del av den demokratiska infrastrukturen. Här finns en lång tradition av folkrörelser, ideella föreningar och samverkan mellan stat och civilsamhälle. Denna samverkan har bidragit till ett högt förtroende mellan medborgare och institutioner, samt till en bred förankring av demokratiska värderingar. Men även i Sverige märks tendenser till förändring. Många organisationer upplever ökade krav, minskade resurser och ett mer polariserat samhällsklimat. Särskilt mindre föreningar och grupper som representerar minoriteter eller marginaliserade perspektiv beskriver en minskad möjlighet att göra sina röster hörda. Det visar att civilsamhällets utrymme inte är något statiskt, utan något som ständigt måste värnas, stärkas och förnyas.

Trossamfundens roll, utmaningar och samverkan med offentliga aktörer

Under konferensen lyftes trossamfundens utrymme och villkor som ett exempel på hur olika delar av civilsamhället påverkas av skilda förutsättningar. Presentationerna visade att trossamfundet spelar en viktig roll i krisberedskap, socialt stöd och inkludering, särskilt genom sin lokala förankring och förmåga att nå grupper som annars kan vara svåra för myndigheter att nå.

Samtidigt framkom att flera trossamfund, framför allt muslimska och judiska församlingar, upplever betydande hinder. Det handlar om misstänkliggörande, ökade administrativa krav samt hot och våldsbrott, vilket påverkar både verksamhet och medlemmars trygghet.

Konferensen visade även att samverkan med offentliga aktörer är viktig men ofta bristfällig. Många samfund saknar etablerade kontaktvägar till kommuner, regioner och statliga myndigheter, och dialog sker ofta först vid akuta situationer. Ett mer strukturerat och långsiktigt samarbete bedömdes vara viktigt för att trossamfundens kompetens och samhällsbidrag ska tas till vara på ett bättre sätt.

I MUCF:s arbete är civilsamhällets förutsättningar centrala eftersom de påverkar människors möjligheter att organisera sig, delta och påverka. Detta är viktigt för både demokratin och den sociala sammanhållningen.

Konferensen bidrog med kunskap som stärker den pågående dialogen om civilsamhällets roll i ett föränderligt samhälle. Den visade att civilsamhällets utrymme utmanas på flera områden, men också att det finns starka aktörer som arbetar för att värna och utveckla demokratin.

Panelsamtalen lyfte behovet av bättre samverkan mellan olika samhällssektorer. Deltagarna betonade vikten av tydliga strukturer, gemensamma mål och långsiktiga arbetssätt. De framhöll även att kunskapsdelning, tillit och gemensamt ansvar är avgörande för ett hållbart och effektivt samarbete.

Kortfattad presentation av seminarierna

Denna konferensrapport innehåller sammanfattningar av seminarier och presentationer från Kunskapskonferensen 2025.

Civilsamhällets demokratiska utrymme – en forskningsöversikt

Anna Ardin, doktorand vid Marie Cederschiöld högskola, presenterade en forskningsöversikt om civilsamhällets demokratiska utrymme. Hon betonade att ett starkt handlingsutrymme kräver både skydd från överdriven reglering och mod från organisationerna själva att ta plats. Civilsamhället har en central funktion i demokratin som röstbärare, granskare och drivkraft för samhällsutveckling. Men i takt med att politiska styrmedel, regelverk och samhällsklimat förändras, påverkas också villkoren för civilsamhällets handlingsutrymme.

I det efterföljande panelsamtalet, där även Anders Lindell, kanslichef Nationellt organ för dialog och samråd mellan regeringen och det civila samhället (NOD) och Mona Nechma, kommunikationschef - Män för jämställdhet (MÄN) deltog, diskuterades vikten av tillit och dialog. Panelen diskuterade hur civilsamhället kan stärka sin roll som demokratibärare. Utmaningar som lyftes var bland annat etikettering av organisationer, oförutsägbara politiska förändringar och tillitsbrist mellan civilsamhälle och stat. Panelen betonade vikten av att civilsamhället skapar egna narrativ och att staten värnar dialog även med kritiska aktörer.

Civilsamhälle och demokratisk tillbakagång

Anders Sjögren forskare från Uppsala universitet gav en internationell utblick över hur civilsamhället påverkas i länder med demokratisk tillbakagång. Han visade att utrymmet varierar – vissa organisationer begränsas, medan andra till och med understödjer auktoritära tendenser.

Sjögren framhöll vikten av att förstå de strukturella orsakerna bakom inskränkningar, såsom ekonomiska beroenden, hot och hat, eller statens kontroll över finansiering. Civilsamhället är inte en homogen aktör utan består av en mångfald av organisationer med olika syften, värderingar och relationer till staten.

I ett panelsamtal där även Anders Teljebäck, Kommunfullmäktiges ordförande Västerås och Britt-Louise Andersson, tillförordad generalsekreterare Forumciv, deltog konstaterades att utvecklingen internationellt är viktig att följa och ha kunskap om även för oss i Sverige. Panelen betonade att civilsamhällets utrymme är en spegel av demokratins tillstånd. Att försvara och utveckla detta utrymme är en gemensam uppgift för civilsamhälle, politiker och medborgare – och en förutsättning för ett öppet, inkluderande och motståndskraftigt samhälle.

Inkludering och exkludering. Religiösa samfunds handlingsutrymme och villkor i det svenska samhället?

Linnea Lundgren, lektor vid Marie Cederschiöld högskola, beskrev hur trossamfundens roll i samhället ofta präglas av en dubbelhet – de lyfts fram som en resurs i krisberedskap och social sammanhållning, men möter samtidigt misstro och hinder som begränsar handlingsutrymmet. Hon talade om ett handlingsutrymme som både utökas och begränsas och att en motsägelsefull bild präglar debatten om trossamfunden.

– Vi ser att det finns en stor vilja att ta en roll i krisberedskap och civil beredskap hos trossamfunden. Men ofta saknas det upparbetade relationer mellan trossamfunden och det offentliga. Vill man ha trossamfunden som resurs måste man bygga relationer även i vardagen, inte bara i kris. Hur man pratar om trossamfunden spelar också roll, sa Linnea Lundgren.

I ett panelsamtal där även Mohamed Tamsamani Förenade Islamiska Föreningar i Sverige (FIFS) och Frederic Brusi Myndigheten för stöd till trossamfund (SST) deltog reflekterades det över hinder och möjligheter för trossamfundens deltagande i samhällsutvecklingen. Samtalet fokuserade på hinder och möjligheter för trossamfund att delta i samhällsutvecklingen. Utmaningar som lyftes var bland annat misstänkliggörande, svårigheter att få lokaler och bankkonton, samt överreglering. Panelen betonade vikten av dialog, tillit och att samhället drar nytta av trossamfundens resurser.

Stabila steg trots svårigheter – Uppföljning av ideella föreningars villkor 2024

MUCF:s utredare Klara Johansson presenterade rapporten ”Stabila steg trots svårigheter – uppföljning av ideella föreningars villkor 2024”. Rapporten visar att ideella föreningar står inför flera olika utmaningar – däribland ökade kostnader, minskade bidrag, svårigheter att rekrytera medlemmar och ett problem med hot och hat – men också på en stark framtidstro. Klara Johansson betonade behovet av stöd till små föreningar och vikten av att motverka hot och hat mot civilsamhället.

Här kan du ladda ned MUCF:s rapporten

[”Stabila steg trots svårigheter – uppföljning av ideella föreningars villkor 2024”](#)

Civilsamhällets demokratiska utrymme – en grundförutsättning för en levande demokrati

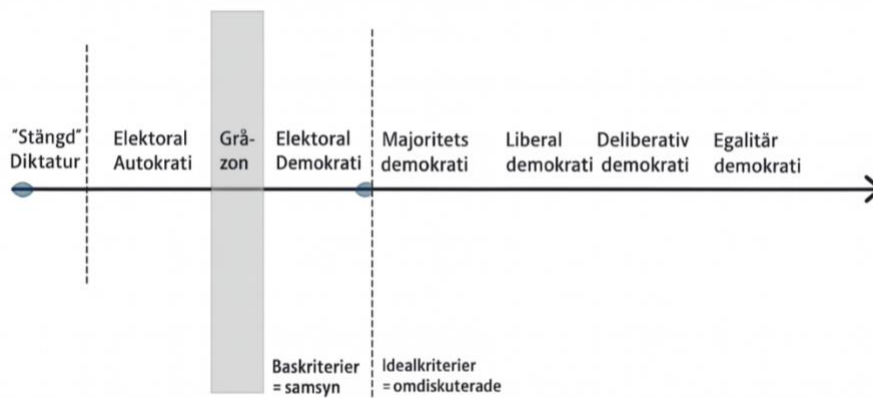
Anna Ardin Doktorand Centrum för civilsamhällesvetenskap Marie Cederschiöld högskola

Inledning

Vad som ska räknas som demokrati är omstritt. Vitt skilda politiska reformer legitimeras med demokrati och i princip alla kallar sig demokrater, trots att de vill helt olika saker. Demokrati kan helt enkelt inte reduceras till en enda formel eller entydig kärna, varken i forskning eller politik. För vissa handlar den i första hand om fria val, politiska institutioner och formella rättigheter (Rosenblum, 2010; Schumpeter, 1942). Andra betonar minst lika mycket det mellanrum där människor organiserar sig, bildar föreningar, driver opinion och uttrycker kritik (Habermas, 1989; Sen, 1999). Detta mellanrum benämns ofta civilsamhällets demokratiska utrymme, eller ”civic space” (Buyse, 2018; Carothers & Brechenmacher, 2014).

Varieties of Democracy-projektet (V-Dem), som idag är en av de mest omfattande datainsamlingarna om demokrati globalt, utgår från en rad olika idealtyper av demokrati - såsom majoritets-, liberal, deliberativ och egalitär demokrati – och markerar en gräzon mellan elektoral autokrati och elektoral demokrati och lyfter fram olika forskare som är oense om vad som utgör den bästa formen av demokrati (Coppedge et al., 2024; Lindberg & Teorell, 2013).

I denna artikel utgår jag från skalan i figuren nedan, som bygger på en figur och kategoriseringen från V-Dem, där jag förstår demokrati som mätbart utifrån en skala från stängd diktatur till elektoral demokrati och vidare till mer omfattande former av demokrati. I detta vill jag också betona civic space som ett känsligt mått på demokratins tillstånd, utifrån radikaldemokratiska teorier som ytterst definieras av jämlikhet: inte som en fixerad ordning eller ett system, utan som en ständig kamp om inkludering och delaktighet (Agamben et al, 2010; Rancière, 2007). Ur detta perspektiv blir civic space inte bara en indikator på institutionell kvalitet, utan också en arena där demokratins gränser och möjligheter ständigt förhandlas, och där statens förhållningssätt till civilsamhället blir avgörande för demokratins vitalitet.

Figur 1. Idealtyper av demokrati i relation till V-Dem:s modell

Figuren utgår från V-Dem, där demokrati placeras på en skala från stängd diktatur till elektoral demokrati, och där fyra demokratiidealtyper – majoritetsdemokrati, liberal demokrati, deliberativ demokrati och egalitär demokrati – presenteras som olika, parallella dimensioner. I denna version är dessa idealtyper i stället ordnade längs en stigande skala, där egalitär demokrati förstås som en mer fullständig demokrati.

Vad är civilsamhällets demokratiska handlingsutrymme?

OECD (2020) är en av de många institutioner internationellt som framhåller att ett öppet och inkluderande civilsamhälle är avgörande för demokratis vitalitet och staters kapacitet att hantera samhällsutmaningar. Forskning visar att när detta utrymme krymper riskerar hela den demokratiska strukturen att försvagas (Buyse, 2018; Mechkova et al., 2017).

OECD definierar ”civic space” som den samlade uppsättningen juridiska, politiska, institutionella och praktiska villkor som gör det möjligt för människor att utöva föreningsfrihet, mötesfrihet och yttrandefrihet. Detta omfattar både negativa rättigheter - att staten inte får inskränka dessa friheter – och positiva åtaganden, såsom att skydda och aktivt möjliggöra organisering (OECD, 2020).

The protection & promotion of civic space Overview of the dimensions of civic space

Source: The Protection and Promotion of Civic Space, OECD, 2022

Forskningen pekar också på att länder med ett brett utrymme för civilsamhällets organisering tenderar att uppvisa en högre grad av demokratisk uthållighet, särskilt i tider av kris eller konflikt.

Civilsamhällesorganisationer fungerar som brobyggare mellan medborgare och stat, vilket bidrar till ökad tillit, transparens och ansvarstagande från offentliga institutioner (Lazorenko & Kwiatkowska, 2023; Anyim-Ben et al., 2023). Civilsamhällets närvaro främjar därmed inte bara den demokratiska strukturen i sig, utan skapar också bättre förutsättningar för långsiktig samhällsutveckling genom att främja delaktighet, inkludering och social innovation (Vértes et al., 2021; Rugeiyamu & Nguyahambi, 2024).

Demokratisk tillbakagång genom krympande utrymme

Efter den post-kalla krigsoptimism som präglade 1990-talet började forskare under 2000-talets mitt tala om en global ”demokratisk recession” eller en ”tredje våg av autokratisering”, kännetecknad av en gradvis försvagning av institutioner och normer utan öppna maktövertaganden (Diamond, 2014; Lührmann & Lindberg, 2019). Från 2015 fick diskussionen om en ”auktoritär vändning” ökad tyngd i takt med att illiberala partier tog makten även i etablerade demokratier, däribland EU-länder och USA (Murakami Wood, 2017; Frantz, 2018; Clements, 2018; Koch, 2017; Oberndorfer, 2016).

Samtidigt har civilsamhället blivit allt mer ”säkerhetiserat” av stater. Efter arabiska våren och olika ”färgrevolutioner” har både auktoritära autokratier och mer demokratiska stater i ökande grad betraktat civilsamhällets mobilisering, förstärkt av sociala medier och transnationella nätverk, som ett hot (Buyse, 2018). En växande säkerhetsdiskurs har legitimerat inskränkningar i fri- och rättigheter, ofta genom åtgärder mot ”extremism” som suddat ut gränsen mellan oliktänkande och radikaliserings (Breen-Smyth, 2014; Cesari, 2013; Toepler et al., 2020).

Detta har uppmärksamrats i forskningen om ”shrinking civic space”, där mjuka former av repression som stigmatisering, finansieringsvillkor och byråkratiska hinder inte avskaffar civilsamhället men omformar dess gränser genom att belöna lojalitet och straffa kritik (Buyse, 2018; Jämte & Ellefsen, 2020). Effekterna drabbar ofta minoriteter, migranter och rörelser som driver strukturell förändring (Levitsky & Ziblatt, 2019; Toepler et al., 2020).

Buyses tredelade modell

Antoine Buyse (2018) bygger vidare på Van der Borgh & Terwindts (2014) typologi och urskiljer tre centrala dimensioner genom vilka civilsamhällets handlingsutrymme kan begränsas.

1. Institutionella kanaler

Lagar, regler och administrativa procedurer kan användas för att kontrollera eller försvåra organisering. Det kan handla om restriktiva registreringskrav, begränsningar av finansiering eller betungande rapporteringsskyldigheter. Ofta är regelverken vagt formulerade, vilket öppnar för godtycklig tillämpning och särskilt drabbar mindre och resursbegränsade organisationer.

2. Diskurs och etikettering

Språket spelar en avgörande roll. När organisationer i lagtexter eller offentlig debatt beskrivs som "utländska agenter", "extremister" eller illojala aktörer undergrävs deras legitimitet. Sådana etiketter fungerar både som indikatorer på repression och som instrument som legitimerar hårdare åtgärder.

3. Kapaciteten att skapa och upprätthålla utrymme

Civilsamhället påverkas inte bara av externa restriktioner, utan också av sin egen respons. Under press utvecklar organisationer ofta strategier för att skapa nya arenor - exempelvis digitala plattformar eller internationella samarbeten - men trycket kan också leda till självcensur, co-optation och en nedkylande effekt där det demokratiska samtalet kringskärs och tystas.

Tillsammans kan dessa tre dimensioner skapa ett system där civilsamhällets handlingsutrymme successivt krymper. Buyse betonar att just de mänskliga rättigheterna till förenings-, mötes- och yttrandefrihet utgör den mest centrala måttstocken för att analysera och motverka denna utveckling.

Det svenska fallet

Trots att Sverige fortsatt rankas högt i internationella demokratimätningar (Nord et al., 2024) har paraplyorganisationer och påverkansgrupper, bland andra minoritets-, migrant-, tros-, klimat- och feministnätverk, uttryckt oro för ett krympande utrymme för kritiska röster och för tecken på demokratisk tillbakagång (Amnesty, 2022; CRD, 2022; Marbinah, 2019; Nysta, 2021; ROKS, 2021).

Detta tyder på att det kan finnas en skillnad mellan vad indikatorer fångar och hur situationen upplevs av aktörer i civilsamhället, och att etablerade index riskerar att missa tidiga, diskursiva former av urholkning. Det är ett skäl till att jag fokuserat på Buyses andra dimension ovan, om hur diskurs och etikettering kan påverka civilsamhällets demokratiska handlingsutrymme.

I en enkät till 156 företrädare för nationella civilsamhällesorganisationer år 2024 (Forum, 2024) uppgav hälften att de hade erfarenheter av att bli etiketterade på sätt som de upplevde som negativa och orättvisa. Det handlade om stämplingar som inte rörde specifika handlingar utan organisationens identitet eller påstådda tillhörighet. Bland de vanligaste etiketterna som nämndes fanns "extremister", "islamister", "terrorister", "förrädare" och "bidragsfuskare". Informanter från muslimska organisationer lyfte detta särskilt ofta, men även andra etniska och religiösa rörelser, organisationer som arbetar mot rasism, för mänskliga rättigheter, för sexuella minoriteters rättigheter, inom klimatrörelsen och funktionshinderområdet var överrepresenterade jämfört med andra svarande. En återkommande bild var alltså att grupper som redan befinner sig i utsatta positioner upplever en särskilt hög grad av stigmatisering.

Informanterna beskrev också olika konsekvenser av etikettering. På individnivå talade de om oro, hot och tillbakadragande. På organisationsnivå berättade de om hur samarbeten kunde ifrågasättas, resurser omfördelas och legitimiteten upplevas som skör. På samhällsnivå återkom beskrivningar av att pluralismen och det demokratiska samtalet riskerar att begränsas. Tillsammans pekar dessa vittnesmål på att diskursiva praktiker inte enbart påverkar hur civilsamhället framställs, utan också de villkor som organisationer upplever att de verkar under (Ardin, 2025).

Diskurs, etikettering och demokratikriterier

Ett återkommande mönster i enkätsvaren är att begrepp och etiketter rör sig mellan olika arenor (Ardin, 2025). Beteckningar som först används i informella sammanhang – sociala medier, debattinlägg, opinionsartiklar – uppges gradvis få genomslag i formella sammanhang. När politiker, myndigheter eller medier tar över sådana etiketter kan de, enligt informanterna, få konsekvenser för beslut, styrdokument och bidragsbedömningar, samtidigt som definitionerna ofta är oklara. Informanterna beskriver detta som en process där ord som från början är retoriska markörer kan omvandlas till verktyg som påverkar civilsamhällets faktiska handlingsutrymme.

Ett annat exempel från min forskning är etiketteringen av muslimska organisationer som islamister. Respondenterna berättar hur begreppet, även när det används utan definition och utan koppling till faktiska handlingar (se äv Ardin & Irving, 2025), fungerar som en stigmatiserande markör som undergräver deras legitimitet. Att etiketten dessutom kan spilla över på organisationer som visar solidaritet med muslimer visar hur gränsen för vem som anses legitim flyttas genom språkliga kategoriseringar (Ardin, 2025).

I Agamben m.fl. (2010) visar en rad forskare hur begreppet demokrati i sig kan bli föremål för strider om definition och legitimitet. Etiketteringsforskare som Becker (1963) samt Moncrieffe och Eyben (2013) har på liknande sätt belyst hur makten att namnge och kategorisera aktörer fungerar som ett centralt verktyg för att avgränsa tillhörighet och utestänga oönskade röster. På samma linje har Krzyżanowski och Krzyżanowska (2024) beskrivit hur begrepp med liberal språkdräkt kan fyllas med illiberal innehåll, en process de kallar ”conceptual flipsiding”. Här ges etablerade begrepp som demokrati nya betydelser som förskjuter fokus från pluralism och rättigheter till mer auktoritära innebörder, exempelvis att följa statligt definierade normer, vilket jag utforskar i en svensk kontext, i kommande studie (Ardin, u.å.).

En relaterad fråga som ofta lyfts är statens behov av att kunna ingripa mot aktörer som hotar demokratin. Informanterna skiljer här mellan prövning av handlingar mot tydliga kriterier och användning av etiketter som inte knyts till verifierbara handlingar. När bedömningar i praktiken baseras på diffusa beteckningar beskriver de en risk att marginaliserade grupper drabbas hårdare och att granskning förskjuts från sakförhållanden till identitetstolkningar. Detta mönster uppmärksammas också i forskningen, där det framhålls att redan utsatta grupper påverkas mest (Huq, 2022; Guinier & Torres, 2002) och att pluralism och tillit kan försvagas om åtgärderna bygger på diskursiva kriterier och om de inte är träffsäkra och rättssäkra.

Varför frågan angår offentlig sektor

Kommuner och regioner möter civilsamhället i en rad konkreta situationer - i frågor om bidrag, lokaler, samråd, utbildningsinsatser och partnerskap. Dessa möten är inte bara administrativa rutiner, utan avgörande arenor där civilsamhällets demokratiska utrymme i praktiken formas och upprätthålls. Det innebär att den offentliga sektorn på flera sätt har direkt påverkan på om detta utrymme förblir öppet, pluralistiskt och rättssäkert, eller inte.

Tre principer kan fungera som vägledning:

- **Rättssäkerhet:** Beslut ska vila på tydliga kriterier, proportionerlighet och transparens. Organisationer behöver ges reella möjligheter att komma till tals och bemöta påståenden som berör dem. Beslutsunderlag som bygger på rykten, stämplat eller vaga associationer riskerar att urholka tilliten till både civilsamhället och myndigheterna.
- **Möjliggörande villkor:** Finansiering, administrativa krav och regler bör utformas så att de stärker snarare än försvårar deltagande och delaktighet. När villkoren är förutsägbara och proportionerliga ökar både civilsamhällets kapacitet och det gemensamma förtroendet mellan stat och medborgare.
- **Språkdisciplin:** Offentlig kommunikation behöver präglas av respekt för civilsamhällets autonomi och legitimitet. Ordval är aldrig neutralt; de formar både klimatet och samarbetsförutsättningarna. Det kräver tydlighet i hur centrala begrepp används. Om exempelvis ordet islamist används som en generell beteckning för ”politiskt aktiva muslimer” (Ardin & Irving, 2025), blir det en etikett som i praktiken stigmatiserar en hel grupp snarare än att beskriva en faktisk handling. Sådana språkliga förskjutningar kan få långtgående konsekvenser för rättssäkerheten och förtroendet.

Slutsatser

För Rancière, och alla vi andra som inte bara betraktar demokrati som val och institutioner, utan också som maktodelning och inkludering, blir civilsamhällets demokratiska handlingsutrymme en avgörande dimension. I den förståelsen blir frågan om civic space ett sätt att synliggöra var demokratins gränser dras och hur de kan förändras över tid.

Detta utrymme formas både av juridiska regler och institutionella villkor och av språkliga och diskursiva processer. När etiketter som ”odemokratisk” eller ”extremist” vandrar från informella till formella sammanhang kan de påverka legitimitet, resursfördelning och möjligheter till delaktighet - även utan tydliga rättsliga definitioner och oavsett organisationers faktiska handlingar.

I praktiken innebär det att varje möte mellan offentlig sektor och civilsamhälle blir en plats där demokratins förutsättningar prövas. Att hålla fast vid rättssäkra kriterier, proportionerliga villkor och ett språk som inte stigmatiserar är därför mer än en administrativ fråga: det är en del av arbetet med att hålla det demokratiska utrymmet öppet för pluralism och engagemang.

Referenser

- Agamben, G., Rancière, J., Badiou, A., Nancy, J.-L., Bensaid, D., Zizek, S., Brown, W., & Ross, K. (2010). *Vad innebär det att vara demokrat?* Tankekraft förlag.
- Anheier, H. K. (2017). *Nonprofit organizations: Theory, management, policy* (2 uppl.). Routledge.
- Ardin, A. (u.å.). *Constructing democracy by excluding dissent: Democracy's constitutive outside in Swedish civil society policy*. Opublicerat manuskript, Marie Cederschiöld högskola.
- Ardin, A. (2025). *Stämplad som extremist: Civilsambällesföreträdares berättelser om exkludering från det demokratiska samtalet genom negativ etikettering*. Socialmedicinsk tidskrift.
- Ardin, A. M., & Irving, M. (2025). The Islamist labeling of Muslim CSOs. *Islamophobia Studies Journal*, 1(2025). Kommande.
- Bermeo, N. (2016). *On democratic backsliding*. *Journal of Democracy*, 27(1), 5–19.
- Brown, W. (2010). Numera är vi alla demokrater... I G. Agamben (Red.), *Vad innebär det att vara demokrat?* Tankekraft förlag.
- Buyse, A. (2018). Squeezing civic space: Restrictions on civil society organizations and the linkages with human rights. *The International Journal of Human Rights*, 22(8), 966–988.
- Carothers, T., & Brechenmacher, S. (2014). *Closing space: Democracy and human rights support under fire*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Civicus. (2019). *State of civil society report 2019*. CIVICUS.
- Coppedge, M., et al. (2024). *Varieties of Democracy (V-Dem) Project*. V-Dem Institute, University of Gothenburg.
- Edwards, M. (2014). *Civil society* (3 uppl.). Polity Press.
- Forum. (2024). *Stämplad som demokratiextremist*. Forum – idéburna organisationer med social inriktning. <https://esh.diva-portal.org/smash/get/diva2:1915084/FULLTEXT01.pdf>
- Guinier, L., & Torres, G. (2002). *The miner's canary: Enlisting race, resisting power, transforming democracy*. Harvard University Press.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere*. MIT Press.
- Huq, A. Z. (2022). *The Supreme Court and the dynamics of democratic backsliding*. *Columbia Law Review*, 122(8), 1835–1910.
- Krzyżanowski, M., & Krzyżanowska, N. (2024). *Conceptual flipsiding in/ and illiberal imagination: Towards a discourse-conceptual analysis*. *Journal of Illiberalism Studies*, 4(2), 33–46.

Lindberg, S. I., & Teorell, J. (2013). *Varieties of Democracy (V-Dem): Om att mäta demokrati och diktatur*. Statsvetenskaplig tidskrift, 115(4).

OECD. (2020). *Protecting civic space: An assessment of OECD countries*. OECD Publishing.

Mechkova, V., Lührmann, A., & Lindberg, S. I. (2017). *How much democratic backsliding?* Journal of Democracy, 28(4), 162–169.

Ranci re, J. (2007). *Hatet mot demokratin*. Tankekraft förlag.

ROKS (2021). *Samtal om Shrinking space* mellan Jenny Westerstrand, ordförande f r Riksorganisationen för Sveriges Kvinnojourer och  sa Eldén, forskare vid Uppsala universitet, 2021-12-10.

Rosenblum, N. L. (2010). *On the side of the angels: An appreciation of parties and partisanship*. Princeton University Press.

Rovny, J. (2023). *Antidote to backsliding: Ethnic politics and democratic resilience*. World Politics, 75(2), 233–270.

Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. Harper & Brothers.

Sen, A. (1999). *Development as freedom*. The Belknap Press of Harvard University Press.

Van der Borgh, C., & Terwindt, C. (2014). *NGOs under pressure in partial democracies*. Palgrave Macmillan.

Autokratisering och civilsamhälle

Anders Sjögren, statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet

Demokratis globala tillbakagång

Under det senaste dryga decenniet har den samhällsvetenskapliga forskningen om politiska styrelseskick kunnat slå fast att demokratin står inför stora svårigheter i de flesta av världens regioner (Diamond, 2021; Levitsky & Way, 2020; Lührmann & Lindberg, 2019; Nord et al., 2025; Waldner and Lust, 2018). Denna tendens har varit märkbar under lång tid. Den har också många uttryck. I en del fall handlar det om demokratiskt styrda länder vars demokratinivåer har stagnerat eller, som i det viktiga fallet USA, är på tillbakagång (Nord et al., 2025). I ett mindre antal väldigt uppmärksammade fall, som Ungern, Turkiet och Indien, har länder övergått från demokratiskt till elektoralt auktoritärt styre (Nord et al, 2025) – ett system som kännetecknas av att demokratiliknande politiska former döljer och undergrävs av auktoritära praktiker (Schedler, 2013). Ett stort antal länder har varit elektorala autokratier under lång tid, och i en del av dem, som Ryssland, och i en del stängda autokratier, som Kina, har förtrycket hårdnat markant under det senaste decenniet (Nord et al., 2025).

När demokratisk tillbakagång eller auktoritär fördjupning äger rum har händelseförloppen vanligtvis flera komponenter. En central del av sådana processer är tilltagande koncentration av makt till exekutivämbeten (presidenter och regeringar) och undergrävande av andra institutioner såsom parlament, rättsväsende och förvaltning. En annan komponent är polariserande diskurser som ifrågasätter andra politiska aktörers legitimitet (Lührmann & Lindberg, 2019). Ytterligare en aspekt som både akademisk forskning, analytiker vid tankesmedjor, aktivister och politiker har understrukit är regeringsstyrda eller -stödda angrepp på oberoende medier och regeringskritiska civilsamhällesorganisationer (Brechenmacher & Carothers, 2019; Rutzen, 2015), något som ofta benämns som "shrinking civic space", eller krympande medborgerligt utrymme (Buyse, 2018; Hossain et al, 2018).

Det krympande medborgerliga utrymmet

Den sistnämnda tendensen har iakttagits globalt, men bortom övergripande likheter varierar uttrycken mellan länder, på ungefär samma sätt som de övergripande politiska processerna som beskrevs ovan. Dynamiken formas av graden av demokrati, styrkan hos de institutioner (framför allt rättsväsendet) som kan skydda de yttrande-, förenings- och mötesfriheter som hotas, viljan och förmågan hos de artipolitiska och civilsamhälleliga motståndsgupperingarna, samt, från andra hållet, beslutsamheten hos de auktoritära krafterna som verkar i och genom det politiska systemet och på samhällsnivå (Bunce & Wolchik, 2011; Cheeseman & Dodsworth 2023; Gilbert & Mohseni, 2018; Haggard & Kaufman, 2016). I mer demokratiska sammanhang kan krympande medborgerligt utrymme handla om att fientlig retorik och praktik från meningsmotståndare får grupper att agera och uttrycka sig mer försiktigt, medan det i mer auktoritära politiska ordningar kan bli närmast omöjligt, eller direkt olagligt, för grupper att verka (Brechenmacher & Carothers, 2019; Buyse, 2018; Hossain et al, 2018).

Utrymmet kan krympas genom användning av politiska styrmedel som lagstiftning och administrativa regelverk, men också genom minskad eller villkorad resurstilldelning, och opinionsbildning i traditionella eller sociala medier (Morgenbesser, 2020; Pepinsky, 2020; Reny, 2021). Det kan krympas av politiska

makthavare, av inflytelserika grupper i samhället och av anonyma medmänniskor eller algoritmer på nätet. Det medborgerliga utrymmet förändras alltså på många sätt och i skild utsträckning i olika samhällen. Men inskränkningarna skiljer sig också åt inom varje samhälle och för olika typer av civilsamhällsorganisationer. Alla grupper påverkas inte på samma sätt. En del organisationer och rörelser förtrycks hårt medan andra kommer lindrigt undan. Ytterligare andra ges större utrymme och stöd av auktoritära politiska krafter och stödjer i sin tur dessa (Lorch, 2017; Mietzner, 2020).

Teoretiska perspektiv på civilsamhället

Dessa empiriska iakttagelser föranleder ett teoretiskt resonemang. Forskningen rymmer olika perspektiv på vad civilsamhälle är och vilken roll det spelar för demokrati och demokratisering. Medan de flesta forskare är överens om att begreppet empiriskt åsyftar ungefär medborgerliga sammanslutningar mellan stat och familj slutar samförståndet kring de teoretiskt betydelsefulla aspekterna där. Den oenighet som tar vid handlar om många saker: är civilsamhället en sfär eller domän, eller bara en samlingsbeteckning för den mångfald grupper vi tänker på? Finns det en sammanhållen politisk tendens hos och effekt av civilsamhället eller inte? Vilken är relationen mellan civilsamhällesgrupper och statsmakten? Den ekonomiska sfären? (Cohen & Arato, 1992)

Ett perspektiv som länge varit inflytelserikt både i forskning, bland civilsamhällsaktivister själva och i dagligt tal vilar på en tradition som går tillbaka till de Tocqueville. Den betonar civilsamhällets demokratiska roll genom dess autonomi från staten och som fostran av medborgerliga dygder som tillit och tolerans (Foley & Edwards, 1996). Ett annat perspektiv bygger på det första men betonar därtill civilsamhällets ansvarsutkrävande och maktbalanserande roll genom intresseorganisering och kravställande gentemot statsmakten (Foley & Edwards, 1996).

Ett tredje perspektiv tar spjärn mot de två första och utvecklar en alternativ syn. Forskare som verkar i denna tradition argumenterar för att grupper i civilsamhället visserligen kan spela sådana roller, men att det leder vilse att tänka på civilsamhället som en relativt homogen sfär med i stort demokratifrämjande tendenser och effekter. I stället är det vi kallar civilsamhället – mångfalden av mer eller mindre fast organiserade intressesammanslutningar och mobiliseringsformer i ett samhälle – genomsyrat av motsägelser och motsättningar, precis som samhället i stort: ett lands civilsamhälle kan sägas bestå av organiserade uttryck för de många olika intressen, identiteter och ideologier som finns där. Civilsamhällesgrupper har därför sina separata och sinsemellan olika relationer till statsmakten, vilka kan vara präglade av allt ifrån samverkan till konfrontation. Därtill har grupperna relationer till varandra, och dessa kan vara präglade av samarbete, konkurrens eller konflikt (Bob, 2011; Kopecky & Mudde, 2003; Sjögren, 2022; Sombatpoonsiri, 2024; Weilandt, 2019). Utifrån detta perspektiv ”krymps” därför inte det medborgerliga utrymmet; det struktureras om (Roggeband & Krizsan, 2021).

I den samtida debatten om demokratisk tillbakagång och fördjupat auktoritärt styre är det således nödvändigt att inte bara kartlägga och förklara auktoritära politiska ledares agerande, utan också rikta sökarljuset mot dominansrelationer i samhället och antidemokratiska krafter i civilsamhället. De utgör en viktig del av jordmånen för antidemokratisk politik och auktoritära styrelseskick (Bob, 2011; Kopecky & Mudde, 2003). De bidrar till sådana politiska projekt genom att mobilisera och organisera antidemokratiska ambitioner på samhällsnivå; deras funktion är ofta att systematisera och legitimera auktoritära idéer och praktiker och kanalisera dem mellan statsmakt och samhälle, i båda riktningarna (Roggeband & Krizsan, 2021).

Auktoritära strategier och civilsamhällets roll

I auktoritära styrelseskick härskar regeringar genom olika tekniker. Administrativt och våldsbaserat tvång och förtryck är givetvis en del av styret. En annan strategi är kooptering, eller skapandet av ojämlika och villkorade relationer där underordnade parter erbjuder lojalitet i utbyte mot vinning eller beskydd. En tredje källa till kontroll bygger på rättfärdigande, eller legitimering, där regeringens maktinnehav och styrelseskicks karaktär ges ideologiskt stöd (Gerschewski, 2023). Antidemokratiska civilsamhällesgrupper fyller en funktion för alla dessa tre tekniker: som utförare av repressiv dominans, som lojala stödtrupper, eller som lovprisande röster. Dessa dominansformer tillämpas i olika grad. En del auktoritära ledare föredrar stabiliserande kontrollstrategier som undviker politisk mobilisering, medan det auktoritära styret i andra sammanhang bygger på accentueringen av motsättningar mellan grupper i samhället. Under sådana förutsättningar är aktiveringen av auktoritära civilsamhällsgrupper av större betydelse än i den stabilitetssyftande modellen (Gerschewski, 2023).

Detta resonemang förtar naturligtvis inte det modiga och viktiga arbete som många civilsamhällsorganisationer världen över utför till försvar för demokrati eller genom motstånd mot auktoritärt styre. Men för att forskare, allmänhet, politiker och aktivister ska kunna tänka och verka utifrån en realistisk förståelse av hur olika styrelseskick är förankrade på samhällsnivå är det nödvändigt att inarbeta insikten om civilsamhällets interna motsättningar och många tendenser, inklusive de antidemokratiska.

Referenser

- Bob, C. (2011). Civil and uncivil society. I M. Edwards (red.), *Oxford handbook of civil society* (s. 209–219). Oxford University Press.
- Brechenmacher, S. & Carothers, T. (2019) *Defending Civic Space: Is the International Community Stuck?* Working paper. Washington, DC: The Carnegie Endowment for International Peace.
- Bunce, V. J., & Wolchik, S.L. (2011). *Defeating authoritarian leaders in post-communist countries*. Cambridge University Press.
- Buyse, A. (2018). Squeezing civic space: restrictions on civil society organizations and the linkages with human rights. *The International Journal of Human Rights* 22(8), 966-988.
- Cheeseman, N., & Dodsworth S. (2023). Defending civic space: When are campaigns against repressive laws successful? *The Journal of Development Studies*, 59(5), 619-636.
- Cohen, J. & Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. MIT Press.
- Diamond, L. (2021). Democratic regression in comparative perspective: scope, methods, and causes. *Democratization*, 28(1): 22-42.
- Foley, M. W. & Edwards, B. (1996). The Paradox of Civil Society. *Journal of Democracy* 7(3): 38–52.
- Gerschewski, J. (2023). *The two logics of autocratic rule*. Cambridge University Press.
- Gilbert, L., & Mohseni, P. (2018). Disabling dissent: The colour revolutions, autocratic linkages, and civil society regulations in hybrid regimes. *Contemporary Politics*, 24(2), 1–27.

- Haggard, S., & Kaufman, R. R. (2016). *Dictators and democrats: Masses, elites and regime change*. Princeton University Press.
- Hossain, N., Khurana, N., Mohmand, S., Nazneen, S., Oosterom, M., Roberts, T., et al. (2018) *What Does Closing Civic Space Mean for Development? A Literature Review and Proposed Conceptual Framework*. IDS Working Paper. 2018 (515).
- Kopecky, P. & Mudde, C. (2003). Rethinking Civil Society. *Democratization* 10(2): 1-14.
- Levitsky, S. & Way, L. (2020). The new competitive authoritarianism. *Journal of Democracy*, 31(1): 51_65.
- Lorch, J. (2017). Civil society support for military coups: Bangladesh and the Philippines. *Journal of Civil Society*, 13(2), 184–201.
- Lührmann, A. & Lindberg, S. I. (2019). A third wave of autocratization is here. What's new about it?. *Democratization*, 26(7): 1095-1113.
- Mietzner, M. (2020). Sources of resistance to democratic decline: Indonesian civil society and its trials. *Democratization*, 28(1), 161–178.
- Morgenbesser, L. (2020). The menu of autocratic innovation. *Democratization*, 27(6), 1053-1072.
- Nord, M., Lundstedt, M., Altman, D., Angiolillo, F., Borella, C., Fernandes, T., Gastaldi, L., God, A. G., Natsika, N., & Lindberg, S. I. (2024). *Democracy Report, 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot*. University of Gothenburg, V-Dem Institute.
- Pepinsky, T. (2020). Authoritarian innovations: Theoretical foundations and practical implications. *Democratization*, 27(6), 1092-1101.
- Reny, M.-E. (2021). Autocracies and the control of societal organizations. *Government and Opposition*, 36, 39–58.
- Roggeband, C. & Krizsan, A. (2021). The selective closure of civic space. *Global Policy Volume*, 12(5): 23-33.
- Rutzen, D. (2015) Civil Society Under Assault. *Journal of Democracy*, 26(4): 28–39.
- Schedler, A. (2013). *The politics of uncertainty. Sustaining and subverting electoral authoritarianism*. Oxford University Press.
- Sjögren, A. (2022). Civil society and contested elections in electoral autocracies: Dissent and caution in Uganda's 2016 elections. *Journal of Civil Society*, 18(3): 307-325.
- Sombatpoonsiri, J. (2024). "Civil society and autocratization." I Croissant, A. & Tomini, L.(red.), *The Routledge Handbook of Autocratization*. London: Routledge, s. 305-317.
- Waldner, D., & Lust, E. (2018). Unwelcome change: Coming to terms with democratic backsliding. *Annual Review of Political Science*, 21, 93-113.
- Weilandt, R. (2019) Divisions within post-2011 Tunisia's secular civil society. *Democratization*, 26(6), 959–974.

Inkludering och exkludering: Trossamfundens handlingsutrymme och villkor i det svenska samhället

Linnea Lundgren forskare och lektor i religionssociologi vid Marie Cederschiöld högskola

Syftet med denna text är att diskutera den paradox som trossamfunden befinner sig i, där deras handlingsutrymme både begränsas och ökar parallellt. Texten belyser hur politiken och den offentliga diskursen under de senaste 70 åren har format minoritetssamfundens villkor och roller i det svenska samhället. Den tar även upp frågan om religionsfrihetens faktiska förutsättningar i Sverige genom att visa på lokala församlingars och deras medlemmars utsatthet och sårbarhet inför hot och hat, samt vilka konsekvenser detta får för samfunden. Texten bygger på flera forskningsprojekt som jag antingen har varit eller fortfarande är involverad i, och som på olika sätt har belyst olika aspekter av det religiösa civilsamhällets villkor och förutsättningar i Sverige idag.

Ökande och minskade utrymme parallellt

Sverige, liksom andra länder, står inför en framtid med allt fler komplexa samhällsproblem, hot och risker. Trossamfunden, liksom andra civilsamhällesorganisationer, lyfts allt oftare fram av offentliga aktörer som betydelsefulla samarbetspartners, både globalt och nationellt, i arbetet med att möta olika samhällsutmaningar (Sun, et al., 2018, Lundgren & Fransson, 2023). Under senare år har trossamfundens roll i samhällets krisberedskap uppmärksamats särskilt. Tidigare studier har visat att trossamfund ofta kan agera snabbt, erbjuda stöd och trygghet till drabbade samt mobilisera omfattande nätverk av frivilliga. Utöver detta har trossamfunden ofta ett stort förtroendekapital i sina lokalsamhällen och kan därmed nå grupper som myndigheterna ibland har svårt att nå (Sun, et al., 2018; De Vita et al., 2016; Lundgren & Fransson, 2023).

Men samfunden framhålls inte bara som resurs samhället, utan också som en potentiell risk. I Sverige, liksom i många andra europeiska länder, finns en växande oro kring religiös, och i synnerhet muslimsk organisering. Frågor om religion och religiös mångfald har blivit alltmer synliga i den offentliga debatten, och även frågor om ökade krav kopplade till statsbidrag och konfessionella skolor har blivit politiskt omdebatterade. Detta har bidragit till att frågor om reglering, kontroll och styrning i allt högre grad kommit att prägla diskussionen om trossamfunden (Lundgren, & Middlemiss Lé Mon, 2025)

Situationen har därmed lett till en motsägelsefull syn från offentligt håll på trossamfunden. De befinner sig i en position där det både tycks finnas ett växande och ett minskande handlingsutrymme för religiösa aktörer. Frågan är om denna spänning är något nytt, eller om den snarare bör förstås som ett uttryck för mer långvariga spänningar mellan religiösa minoriteter och det svenska majoritetssamhället och som nu framför allt aktualiseras på grund av ökad religiös mångfald, sekularisering och nya samhällsutmaningar?

Förändringar och kontinuitet i synen på samfunden

Även icke kristna religioner såsom muhammedanism och buddism är numera, främst till följd av invandring, representerade i vårt land. Utom religiöst grundade livsåskådningar finns också sådana som sätter all religion i fråga eller bekämpar den. En betydande del av befolkningen framstår som livsåskådningsmässigt indifferent. Den situation i livsåskådningshänseende som sålunda nu gäller i vårt land gör det naturligt att frågan om religionens betydelse, sett från statens synpunkt, fått en annan innebörd än tidigare

(SOU 1968:11, p.74)

Frågor om hur religiös mångfald ska hanteras och vilken betydelse religion har i ett samhälle präglad av ökad mångfald och sekularisering är inte nya i Sverige. Diskussionen om trossamfundens roll i samhället särskilt i relation till frågan om statsbidrag har pågått sedan 1952, då religionsfrihetslagen trädde i kraft (Lundgren, 2023). Citatet ovan kommer från Kyrka -Stat-utredningen 1968, som var resultatet av en tioårig process där statens relation till kyrkan utreddes. Frågan som väcktes var om det var förenligt med den nya religionsfrihetslagen att staten skulle ha en särskild relation till ett samfund-Svenska kyrkan-men inte till andra. Med ökad invandring och tilltagande sekularisering uppfattades detta som problematiskt utifrån religionsfrihetsprincipen.

När minoritetssamfunden 1974 för första gången beviljades statsbidrag betonades vikten av att stödet skulle ges utan statlig inblandning – som ett uttryck för att staten var neutral i förhållande till olika livsåskådningar. Men trots detta neutrala förhållningssätt så fanns det tydliga förväntningar på vilken roll samfunden skulle ta-och inte ta-i svenska samhället. Deras roll begränsades tydligt till en privat sfär där deras roll i samhället framför allt skulle handla om den strikt religiösa uppgiften att tillgodose individens religiösa behov och erbjuda människor religiös service. Samfunden förväntades alltså inte lösa olika samhällsproblem, involvera sig i socialt arbete med olika målgrupper eller driva skolor. Dessa behov skulle i stället tillgodoses av den offentliga sektorn.

I samband med separationen mellan staten och Svenska kyrkan år 2000 aktualiserades frågan om statsbidrag på nytt och därmed även frågan om samfundens roll i samhället. Förväntningarna hade nu förändrats radikalt jämfört med när stödet infördes 1974. Medan motiveringen då handlade om att tillgodose individens religiösa behov utan statlig inblandning, handlade argumenten år 2000 framför allt om samhällsnytta. Minoritetssamfunden skulle nu vara aktörer som kunde bidra konkret till samhället på en mängd olika sätt – med arbete kring kvinnors rättigheter, demokrati och för att motverka extremism. Denna förskjutning som blivit allt tydligare för varje år sedan 2000 har inneburit ett slags instrumentalisering av samfunden, där deras värde alltmer kommit att mätas i termer av deras samhällsbidrag. Samfunden fick även ett utökat utrymme som en del av bredare samhällsförändringar under 1990-talet och början av 2000-talet, där även andra icke-statliga aktörer gavs större möjligheter inom olika sektorer. Denna utveckling var inte nödvändigtvis resultatet av en medveten strategi kring just trossamfunden, utan snarare en del av en mer övergripande trend. Ett exempel är de ändringar i skollagen som genomfördes i början av 1990-talet, vilka möjliggjorde för samfund och församlingar att driva konfessionella friskolor med statligt stöd.

Parallellt med politiska diskussionerna om samfundens roll som samhällsresurs har även riskerna med att stödja samfund och deras verksamheter varit föremål för kontinuerlig debatt. Till skillnad från de stora förändringarna i synen på samfund som resurs, präglas debatten om de mer problematiska aspekter hos samfunden av en påfallande kontinuitet. Däremot har de varierat vilka samfund som har ansetts vara en risk historiskt. En återkommande oro har rört individens rättigheter inom samfunden, särskilt kvinnors och barns rättigheter. Frågan har varit om dessa grupper får sina rättigheter tillgodosedda inom samfund vars värderingar avviker från majoritetssamhällets normer, och om sådana avvikelser utgör ett hot mot gemensamma värden och social sammanhållning. Den politiska debatten om huruvida konfessionella skolor ska tillåtas och stödjas i Sverige är kanske den debatt som präglats av mest av kontinuitet i relation till minoritetssamfunden. Riskerna som lyftes fram på 1960-talet är nästan identiska med de som lyfts fram idag: rädsla för att skolorna ska bidra till segregation, skapa parallella skolsystem och utgöra ett hot mot barns rättigheter.

Däremot har de samfund som lyfts fram som särskilt problematiska varierat över tid. Under 1950- och 60-talen riktades oron främst mot frikyrkor och katolska samfund. På 1990-talet hamnade nya andliga rörelser i centrum för debatten, och efter millennieskiftet har muslimska samfund kommit att stå i fokus. Detta mönster syns även i skoldebatten, där fokus har skiftat från katolska skolor tidigare till muslimska skolor idag.

Även om riskbilden kring minoritetssamfund präglats av kontinuitet, har samfundens faktiska handlingsutrymme förändrats sedan 2000. Parallellt med den diskursiva förändringen i synen på samfund som samhällsnyttiga aktörer skedde också förändringar relaterade till styrning och reglering. Från år 2000 övergavs den tidigare "hands off"-principen för bidragsgivning till förmån för en mer aktiv styrning. Nya krav infördes där endast samfund som värnar om och upprätthåller samhällets grundläggande värderingar skulle få ekonomiskt stöd.

Under det senaste decenniet har den politiska debatten intensifierats kring statsbidrag till samfund och behovet av striktare reglering av konfessionella friskolor. Under 2024 trädde lagen om statsbidrag till trossamfund (SFS 2024:487) i kraft, vilken innebar skärpta demokratiska villkor i syfte att värna de mänskliga fri- och rättigheterna samt den demokratiska samhällsordningen. Gällande friskolor har flera partier förespråkade förbud mot nyetablering av konfessionella friskolor, men hittills har det bara införts striktare reglering i stället för ett totalt förbud, vilket föranlett att framför allt flera muslimska friskolor har stängts ned.

Den utveckling som skett under framför allt de senaste 25 åren visar att trossamfunden befinner sig i en paradoxal situation präglad av både inkludering och exkludering. Parallellt med ökade förväntningar på deras samhällsroll har kraven och villkoren för deras verksamhet skärpts. Denna trend får i sin tur direkta konsekvenser för samfundens handlingsutrymme och villkor i det svenska samhället.

Hot och hat: självcensur och begränsningar på grund av hotbild

En annan viktig fråga när det gäller samfundens handlingsutrymme i Sverige idag handlar om hur de påverkas av hot och hat. Hur påverkas till exempel en församling och dess medlemmar av klotter med hatbudskap på sin lokal? Hur påverkas viljan att delta i det offentliga samtalet om man utsätts för hot?

Dessa var några av de frågor som ställdes i studien "Hot och risker i trossamfund: En nationell kartläggning av lokala församlingars utsatthet och sårbarhet för brott och andra risker" (Lundgren & Fransson, 2025). Studien genomfördes på uppdrag av Myndigheten för stöd till trossamfund (SST) som en del av regeringsuppdraget "Uppdrag att genomföra insatser för att stärka trossamfunds säkerhet" (A2023/00983). Studiens resultat baseras på en större enkätundersökning som skickades ut till lokala församlingar i Sverige mellan april och juni 2024 samt fokusgruppsintervjuer med nationella företrädare för samfundet. Enkäten riktade sig till församlingar från olika religiösa traditioner kopplade till statsbidragsberättigade trossamfund i Sverige samt Svenska kyrkan.

I studien framkom det att över sju av tio religiösa församlingar utsattes för brott under det år som föregick studien. Allvarlighetsgraden på brotten varierade dock kraftigt-från elektroniska intrång, inbrott och klotter till hot, våld och anlagda bränder. Resultaten visade stora skillnader mellan olika trossamfund när det gäller hur ofta de drabbas, vilken typ av brott de utsätts för och motiven bakom.

Judiska och muslimska församlingar var särskilt utsatta för systematiska och återkommande våldsbrott, i form av hot, hat och fysiskt våld. Dessa brott var ofta tydligt kopplade till fördomar och hat mot gruppernas religiösa och etniska tillhörighet. Även kristna församlingar drabbades, men där handlade det oftare om vålds- och egendomsbrott kopplade till deras öppna lokaler och omfattande sociala verksamheter som riktar sig till utsatta människor. Buddhistiska sammanslutningar mötte andra typer av utmaningar, främst relaterade till brandsäkerhet och trängsel. Vidare syntes geografiska skillnader, där församlingar i urbana områden oftare utsattes för brott.

Det framkom även att det finns ett stort mörkertal när det gäller polisanmälningar. Endast fyra av tio brottsutsatta församlingar hade anmält något av de brott de utsatts för. Skälen till att många avstätt från att anmäla uppgav vara att man upplevde att en anmälan är meningslös eller att brottet betraktades som en bagatell. Ungefär en fjärdedel av de brottsutsatta församlingarna uppgav också att de undvek att polisanmäla för att slippa medial uppmärksamhet, eftersom det kan leda till ytterligare hot. Vissa muslimska församlingar vittnade dessutom om att visa på att man är en brottsutsatt församling kan göra det svårare att få försäkring.

I likhet med tidigare svenska och internationella studier framgick det att större samhällshändelser och konflikter påverkar utsattheten. Hatbrott tenderar att öka i samband med internationella kriser och en polariserad samhällsdebatt. Framför allt judiska, men även muslimska församlingar upplevde att säkerhetsläget försämrades efter den 7 oktober 2023, i samband med konflikten mellan Israel och Hamas och de efterföljande koranbränningarna. Även andra samfund upplevde ökad otrygghet till följd av den allmänna polariseringen i samhället. Vidare framkom det att både muslimska och judiska församlingar och deras medlemmar i många fall påverkas mycket negativt av den hätska retoriken om judar och muslimer bland politiker och i media.

Det är tydligt att utsattheten får betydande konsekvenser för trossamfundens demokratiska utrymme. För det första handlar det om konkreta begränsningar i samfundens möjligheter att agera och delta i samhällslivet. Inom forskningen om civilsamhällets demokratiska utrymme fokuserar man ofta på organisationers och individer självständighet dvs. deras möjlighet att verka fritt och bedriva verksamhet (Milbourne & Cushman, 2015 Scaramuzzino, 2020.)

På organisationsnivå visar studien att många församlingar begränsar sin verksamhet och sin närvaro i offentligheten till följd av hot och hat. Till exempel så har var fjärde församling med sociala mediekonton avstått från inlägg pga. av säkerhetsskäl. Dessutom väljer drygt två av tio församlingar att avstå från uttalanden och aktiviteter av rädsla för att utsättas för hat och hot. Även här finns stora skillnader mellan samfunden. Till exempel har hälften av de muslimska församlingarna avstått från att publicera inlägg i sociala medier av rädsla för hot, och över fyra av tio har ställt in planerade aktiviteter. Det framgår också att högtider i vissa fall firas i hemmen i stället för i moskén och att man slutar annonsera aktiviteter online.

På individnivå visar studien att många medlemmar döljer sin religiösa identitet och undviker offentligt engagemang. Detta gäller framför allt medlemmar i judiska och muslimska församlingar som berättat att de av rädsla för hot och hat inte längre visar sin tro öppet, eller drar sig för att besöka sina församlingarna -en trend som uppges ha ökat i takt med det försämrade säkerhetsläget. Detta gäller särskilt under högtider, då risken upplevs som större. Det förekom också berättelser om medlemmar i församlingarna som övervägt att lämna Sverige eftersom de inte längre känner sig välkomna eller trygga här.

Avslutande reflektioner

Sverige, liksom många andra länder, står inför alltmer komplexa samhällsutmaningar där samverkan mellan olika sektorer blir avgörande. Detta förutsätter samtidigt att människor känner sig trygga och att det finns tillit och ömsesidigt förtroende mellan samhällets aktörer. Den paradox som denna text har belyst-där trossamfunden både förväntas bidra alltmer till samhällsnyttan och samtidigt utsätts för ökad reglering och misstro – riskerar att undergräva just den tillit och det förtroende som behövs för fungerande samverkan. Samma problematik gäller samfundens och deras medlemmars säkerhetssituation. Om människor i en församling inte känner sig trygga eller välkomna i det svenska samhället, försvåras deras möjligheter att agera som de samhällsaktörer de förväntas vara.

Referenser

De Vita, C., & Kramer, F. (2016). The role of faith-based and community organizations in providing relief and recovery services after Hurricanes Katrina and Rita.

Lundgren, L. (2019). A diversity of roles: A case study of the actions taken by religious communities in Sweden during the refugee crises of 2015. I R. Graf Strachwitz (Red.), *Religious communities and civil society in Europe: Analyses and perspectives on a complex interplay*, Vol. 1. De Gruyter.

Lundgren, L. (2023). *The state and religious minorities in Sweden*. Springer Nature.

Lundgren, L., & Fransson, S. (2023). The differences between actions and desires: The role of religious congregations in crises. *Journal of Contingencies and Crises Management*, 32(2).

Lundgren, L., & Fransson, S. (2025). *Hot och risker i trossamfund: En nationell kartläggning av lokala församlingars utsatthet och sårbarhet för brott och andra risker*. Myndigheten för stöd till trossamfund.

Milbourne, L., & Cushman, M. (2015). Complying, transforming or resisting in the new austerity? Realigning social welfare and independent action among English voluntary organisations. *Journal of Social Policy*, 44(3), 463–485.

Scaramuzzino, G. (2023). Shrinking or expanding access to civic space? The consequences of hate speech, threats and harassment within Swedish civil society. *Journal of Civil Society*, 19(4), 419–436.

Sun, L., et al. (2018). Two impact pathways from religious belief to public disaster response: Findings from a literature review. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 27, 588–5

SOU 1968:11. *Svenska kyrkan och staten: Slutbetänkande*. Stockholm